

УДК 373.2.159.937:087.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/28.208562>

Антоніна АНІЩУК,
 orcid.org/0000-0002-0292-689X
 кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри дошкільної освіти
 Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
 (Ніжин, Чернігівська область, Україна) anishchuk1965@gmail.com

Юлія МОЙСЄЄНКО,
 orcid.org/0000-0002-3360-1502
 аспірантка кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
 Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
 (Ніжин, Чернігівська область, Україна) yumojsieienko@gmail.com

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ 5–6 РОКІВ

Стаття присвячена проблемі формування світосприйняття в дітей 5–6 років засобами дитячої літератури. Аналізуються наукові погляди щодо впливу дитячої літератури як засобу виховання особистості дитини на процес формування світосприйняття старших дошкільників. Актуальність дослідження визначається браком теоретико-експериментальних робіт вказаного напрямку, виконаних на дітях такого віку; важливістю вікового періоду, коли в дитини з'являється здатність до світосприйняття, вибудовується власне світосприйняття, яке відповідає соціальному буттю, закладається фундамент оптимістичного світобачення; потребою педагогічної практики в розробці методичної спрямованості щодо оптимізації процесу формування світосприйняття в дітей 5–6 років засобами дитячої літератури в закладі дошкільної освіти й сім'ї.

Визначено сутність провідної категорії «світосприйняття» як певного досвіду формування пізнавальних уявлень про світ за допомогою наочних образів – сприйнятів. Розкрито структуру світосприйняття, яка містить процеси сприйняття (чуттєве відбиття об'єктивної реальності), пізнання (творча діяльність дитини по освоєнню дійсності) й зображення (узагальнений образ предметів або явищ об'єктивної дійсності). Деталізовано характеристики перебігу вищезазначених процесів на цьому віковому періоді.

Опрацьовано значення художнього слова як невичерпного джерела формування світоглядних уявлень у дітей дошкільного віку. Описано особливості слухання, сприйняття та розуміння літературних творів. Визначено взаємозв'язок між розумінням змісту художнього твору й сприйняттям навколишнього світу дитиною. Обґрунтовано, що на основі змісту дитячих творів у дитини вибудовується власне світосприйняття, за допомогою якого дошкільник має змогу адекватно сприймати навколишню дійсність і вибудовувати власну картину світу.

Представлено погляди науковців щодо дитячого міркування, яке будується на власному життєвому досвіді дитини й забезпечує процес розуміння життєвих явищ, викладених у художньому творі. Теоретично доведено, що дитячі твори виступають своєрідним транслятором інформації, поведінкових моделей, світоглядних орієнтирів і водночас каталізатором дитячої свідомості.

Ключові слова: світогляд, світосприйняття, дитяча свідомість, сприйняття, пізнання, зображення, міркування, дитяча література, дошкільники.

Antonina ANISHCHUK,
 orcid.org/0000-0002-0292-689X
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Preschool Education
 of Nizhyn Mykola Gogol State University
 (Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) anishchuk1965@gmail.com

Yulia MOISEENKO,
 orcid.org/0000-0002-3360-1502
 Postgraduate Student at the Department of Pedagogy, Elementary Education and Educational Management
 of Nizhyn Mykola Gogol State University
 (Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) yumojsieienko@gmail.com

CHILDREN'S LITERATURE AS A MEANS OF THE FORMATION OF 5–6 YEAR- OLD CHILDREN'S WORLDVIEW

The article is devoted to the problem of formation of the worldview of 5–6 year-old children's by means of children's literature. The scientific views on the influence of children's literature, as a means of educating a child's personality, on the process of forming the perception of older preschoolers are analyzed. The relevance of the study is determined by:

the lack of theoretical and experimental studies in this area, performed on children of this age; the importance of the age when the child has an ability for worldview, builds his or her own worldview, which corresponds to social life, laying the foundation for an optimistic vision of the world; demand for pedagogical practice in the development of methodological orientation to optimize the process of formation the worldview in children 5–6 years by means of children's literature in the institution of preschool education and family.

The essence of the leading category of "worldview" is defined as a certain experience of forming cognitive ideas about the world by means of visual images – perceptions. The structure of worldview is disclosed, which includes the processes of perception (sensory reflection of objective reality), cognition (creative activity of the child on the development of reality) and reflection (generalized image of objects or phenomena of objective reality). The characteristics of the course of the above processes in this age period are detailed.

The significance of the artistic word as an inexhaustible source of formation of worldviews in preschool children is revealed. Features of hearing, perception and understanding of literary works are described. The relationship between the understanding of the content of the work of art and the perception of the world by the child is determined. It is substantiated that, based on the content of children's works, the child develops his or her own worldview by which the preschooler is able to adequately perceive the surrounding reality and build his or her own picture of the world.

The views of scientists on child reasoning, which is based on the child's own life experience and provide a process of understanding the life phenomena covered in the artwork are presented. It is theoretically proved that children's works act as a kind of translator of information, behavioral models, worldviews and at the same time a catalyst for children's consciousness.

Key words: world outlook, worldview, children's consciousness, perception, cognition, reflection, consideration, children's literature, preschoolers.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення досить гостро постає питання формування високоосвіченої особистості дитини, готової до розв'язання складних життєвих ситуацій, висловлення своєї думки й власної життєвої позиції. Навколишня реальність постає перед дитиною у формі певної картини світу, сприймаючи яку вона виділяє для себе найважливіше. У дошкільника формуються певні знання, уявлення, враження про довколишнє середовище, бажання знайти власне місце в цьому світі. У кожної дитини вибудовується власне світосприйняття, яке відповідає соціальному буттю, життю, яке проживає дошкільник як у закладі дошкільної освіти, так і в сімейному колі.

Успішність процесу формування цілісної картини світу старшого дошкільника великою мірою залежить від того, наскільки вчасно й компетентно педагог допоможе дитині засвоїти й переосмислити навколишній світ, що постійно змінюється. Чим емоційніше, яскравіше буде входження дитини в систему взаємовідносин з навколишньою дійсністю, тим продуктивніше буде здійснюватися процес формування світосприйняття дитини 5–6 років.

Широкі можливості для формування світосприйняття дітей дошкільного віку має дитяча література як невіддільне джерело знань, емоцій, яке через призму Добра й Зла дає змогу дитині транслювати отримані знання з книги в реальне життя.

Аналіз досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема формування світосприйняття в дітей дошкільного віку досліджується науковцями в різних аспектах: формування оцінно-ціннісних знань як способу вираження дитячого світосприйняття

(І. Бех, Л. Бутенко, І. Зазюн); світоглядні уявлення як базові знання дитини про світ, про себе, про закони взаємодії в соціумі (Н. Гавриш, О. Кононко, І. Куліковська); особливості формування цілісного світобачення в старших дошкільників як основи для дитячого світосприйняття (О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай, З. Плохий, О. Сидельникова, Л. Шелестова) та інші.

Окремі аспекти структурних складових процесу становлення дитячого світосприйняття розкрито в наукових доробках М. Варія, О. Обухова, Р. Павелківа, Є. Синьової, а саме психологічні особливості формування сприйняття, зображення та пізнання, їхнє становлення та розвиток. Так, М. Варій у своїх працях визначає сприйняття як чуттєве відбиття об'єктивної реальності, яка існує незалежно від свідомості, на основі її впливу на органи чуття (Варій, 2007). У процесі сприйняття та інтерпретації навколишнього середовища в дитини складається цілісне уявлення про особливості будови довколишньої дійсності, природні й соціальні взаємозв'язки, причинно-наслідкові операції. Художнє слово як невичерпне джерело формування світоглядних уявлень у дітей представлено в роботах Г. Беленької, Н. Гавриш, Р. Жуковської, І. Кіндрат, М. Коніноїта та інших.

Отже, питання формування дитячого світосприйняття є предметом багатьох наукових праць і практичних пошуків. У контексті нашого дослідження цей важливий аспект розкривається через вплив дитячої літератури як засобу виховання духовно-морального світогляду дитини й повноцінного сприйняття світу.

Мета статті – обґрунтувати вплив дитячої літератури на формування світосприйняття в дітей 5–6 років.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній літературі з досліджуваної проблеми поняття «світосприйняття» тлумачиться як певний досвід формування пізнавальних уявлень про світ за допомогою наочних образів – сприйнятів (Касьян, 2006). О. Кононко під *світосприйняттям* розуміє сприйняття дитиною довколишньої дійсності, цілісності навколишнього світу; як внутрішній погляд дитини на природу, культуру, людей, життя, його сенс, устрій (Кононко, 2000). Науковець стверджує, що світосприйняття є важливою складовою дитячого світогляду й відбивається в образах реального життя, ідеалах дитини, позначається на її практичній діяльності, виборах, рішеннях, планах, вчинках (Кононко, 2009). Дитячий світогляд завжди насичений емоціями, переживаннями, ставленнями.

В основі світосприйняття лежать процеси *сприйняття, пізнання та зображення* в різних видах і продуктах діяльності.

Психологи розглядають сприйняття як цілісне зображення предметів та явищ під час їхнього безпосереднього впливу на органи чуттів. На думку Є. Синьової, *сприймання* слід розглядати як вияв аналітико-синтетичної роботи мозку, яка виникає внаслідок безпосередньої дії об'єкта на аналізатори й не вичерпується враженнями, які отримуються в цей момент, а ще й активізуються минулі враження, попередній досвід (Синьова, 2008). Надалі цими образами оперують мислення, пам'ять, увага, емоції та почуття. Це чуттєве усвідомлення певного предмета чи явища. У сприйманні дитини світ людей, речей, явищ наповнюється певним значенням і включається в багатоманітність відношень, створюються осмислені ситуації, свідками й учасниками яких є сама дитина.

Тільки в разі безпосередньої дії об'єктів на аналізатори виникає сприйняття. Перехід від відчуттів до сприймань є складнішим і точнішим їхнім зображенням. Проте М. Варій вказує, що сприйняття не зводиться до суми окремих відчуттів, хоча й передбачає їхню наявність у зображенні дійсності. Сприйняття залежить від певних відношень, що існують між відчуттями, взаємозв'язок яких своєю чергою залежить від зв'язків і відношень між якостями, властивостями, різними частинами, які входять у предмети та явища. Крім відчуттів, сприйняття завжди залежить від попереднього досвіду дошкільника, який виражається у вигляді уявлень і знань (Варій, 2007). Дитина сприймає вихідну інформацію від довколишнього світу й соціуму й виражає її через власне світосприйняття.

Процес сприймання старшими дошкільниками навколишньої дійсності, як зазначає О. Кононко, осмислений, адже передбачає необхідність прийняття рішення, здатність сконцентрувати увагу на чомусь, поспостерігати за ним, проаналізувати особливості, дослухатись й усвідомити комплекс одержаних відчуттів; завершується означенням за допомогою мовлення своїх вражень. У ході практичного ознайомлення з властивостями предмета (явища), його розглядання, обмацування, експериментування з ним й активної внутрішньої роботи власними враженнями народжується конкретний образ (Кононко, 2000).

Розрізняють зорове, слухове, тактильне, смакове й нюхове сприймання, проте науковець зауважує, що в переважній більшості дітей дошкільного віку домінують зорове й тактильне сприймання. Саме вони визначають реалістичність образів світу та «Я» дитини, їхню чіткість, складність, яскравість. Дошкільник мислить і сприймає світ образами й емоціями. Тому для того, щоб допомогти дитині одержати важливу інформацію про явище з життя, необхідно викликати позитивну емоцію, намалювавши в її свідомості яскраву картинку про об'єкт зацікавленості дитини (Кононко, 2000).

Процес *пізнання* з філософського боку розглядається як процес творчої діяльності дитини по освоєнню дійсності, що формує знання про неї (включаючи й знання про саму людину), на основі яких виникають цілі й мотиви людських дій (Козирева, 2018). У філософському енциклопедичному словнику пізнання викладається як процес здобування, нагромадження та систематизації знання про природу, суспільство, людину та її внутрішній світ (Шинкарук, 2002). В узагальненій формі пізнання подається як процес взаємодії суб'єкта й об'єкта. В суб'єкт-об'єктному відношенні дошкільник виступає активною стороною процесу – він обирає об'єкт, визначає щодо нього свою мету, спрямовує на об'єкт свої пізнавальні здатності й зображує, трансформує й відтворює його у своїй свідомості у вигляді чуттєвих або раціональних образів, понять і суджень. Своєю чергою, об'єкт вимагає адекватних його природі засобів зображення, спричиняє зміст своїх ідеальних образів, що є визначальною умовою істинності знання. Оскільки дитина як суб'єкт процесу пізнання намагається отримати не просто знання, а обґрунтовано істинне знання, то кінцевою метою процесу пізнання є досягнення об'єктивної істини.

Основою дитячого пізнання, на думку О. Кононко, виступає, по-перше, спостереження,

коли відбувається безпосередній контакт дитини й об'єкта, а останній дається через органи відчуття та сприймання, які є джерелом первинної інформації про об'єкт; по-друге, мислення та розум, які опосередковують об'єкт і надають осмислення відчуттям і сприйманням. Взаємодія чуттєвого й раціонального складає механізм генерування знання про довколишній світ (Кононко, 2000).

Зображення як філософська категорія характеризує здатність матеріальних об'єктів у процесі взаємодії з іншими об'єктами відтворювати у своїх структурах деякі особливості й риси явищ, які впливають на них (Козирєва, 2018). Компонентами процесу зображення може бути взаємодія дитини й досліджуваного нею об'єкта, а його результат виявляється в тому, як дитина сприймає, бачить, розуміє довколишній світ і виражає це у своїх іграх, малюнках, під час спілкування з іншими людьми. Як зазначає А. Обухов, дитина не лише сприймає інформацію та встановлює взаємозв'язки між явищами, а й систематизує отримані знання, запам'ятовує їх і використовує за призначенням; порівнює і робить висновки, самостійно виявляє закономірності; здатна прогнозувати результати дій (Обухов, 2003).

Повноцінне сприйняття дитиною навколишньої дійсності неможливе без *дитячої літератури*, яка має великий вплив на формування світогляду дитини, вчить дітей орієнтуватися в реальному житті.

Як зазначає І. Куліковська, знання, які дитина отримує на основі змісту казок, міфів, легенд, навчає дітей, як потрібно ставитися до природного світу, інших людей і самої себе на основі норм і цінностей культури. Художні образи знайомлять дитину з правилами й законами життя та допомагають осягати ціннісні домінанти Добра, Правди й Краси, а цінність казкового світу полягає в тому, що в ньому діти знаходять простір для польоту фантазії, можливість відновлення душевної рівноваги засобом чарівного слова, а також життєві смисли, які є дуже важливими в реальному житті (Куліковська, 2004).

Г. Ватаманюк стверджує, що завдяки художній літературі дітям стає ближчим і зрозумілішим те, що їм важко усвідомити: навколишній світ, внутрішній світ людини, її почуття, вчинки, ставлення до інших людей і природи. Розкриваючи в образній формі світ людини, її почуття, мотиви поведінки, художнє слово полегшує сприймання ідей, робить їх конкретними, наочними, переконливими, сприяє формуванню моральних уявлень, понять, без яких неможливе формування особистості. У самому процесі художнього сприймання

думка й почуття виступають неподільно, оскільки в ставленні дитини до того чи іншого героя є вже оцінний момент, а оцінка є наслідком аналізу й синтезу. Єдність чуттєвого й раціонального – характерна риса художнього сприймання в цілому й особливо дитячого сприймання. Ця єдність думки й почуття в процесі сприймання зумовлена тим, що сам художній твір постає як синтез цих начал – чуттєвого й раціонального. Слухаючи оповідання, казку, дитина дошкільного віку виявляє особливу внутрішню активність, співпереживає разом із героєм його дії, вчинки (Ватаманюк, 2007).

Як зазначає Р. Павелків, розуміння казки спирається на безпосереднє емоційне ставлення дитини до подій, виникає в процесі активного співпереживання героєм. Дошкільники намагаються включитися в сюжет, певним чином вплинути на події (Павелків, 2011). Розуміння казки має подвійний характер, виникаючи у свідомості й спираючись на уявлення. О. Запорожець, С. Рубінштейн, аналізуючи пізнавальну сферу дошкільника, зазначають цілісність дитячої психіки, вказують на синкретизм дитячих *уявлень* про світ як основну якість дитячого мислення, зокрема особливості розвитку здатності до узагальнень (Запорожець, 1986; Рубінштейн, 1998).

У дослідженні О. Кононко зазначено, що уявлення дошкільників адекватно відбивають суперечливість життя взагалі, тому цей вік є сенситивним періодом для становлення елементарного дитячого світосприйняття, уявлень про життєвий шлях людини взагалі та свій власний зокрема (Кононко, 2000: 128–130).

Під час слухання літературних творів, на думку І. Гуліної, дитина уявляє ті події, про які йдеться на сторінках книги, малюючи у власній уяві певну картинку, спираючись на власний досвід. Від якості такого процесу залежить розуміння твору. Дошкільник поступово починає уявляти окремі образи, епізоди, які утворюються з взаємопов'язаних дій; розуміти не лише ситуації, але й непередбачувані, оригінальні повороти сюжету, вчиться «прогнозувати» поведінку героїв, результати їхніх дій (Гуліна, 2020).

Під час сприймання літературних творів дошкільник уявляє картину, конкретну ситуацію, образ, переживає описані події, і чим сильніші ці переживання, тим багатше його уявлення та відчуття про дійсність.

Так, Л. Виготський, описуючи особливості сприйняття дошкільником змісту казки, зазначав те, що дитина рано починає застосовувати настанову, якої потребує казка, вона може повністю

заглибитися в чужі подвиги й слідкувати за зміною образів у казці як у такій (Виготський, 1982: 369). О. Запорожець відмічає, що активність дошкільників яскраво виступає вже в процесі слухання твору, дитина з надзвичайною безпосередністю та емоційністю переймається співчуттям до позитивних героїв твору, засуджує поведінку негативних персонажів (Запорожець, 1986: 69). Науковець убачав у сприйманні художнього твору відкриття того боку естетичного сприйняття, який відіграє важливу роль у розвитку пізнавальної діяльності дитини, оскільки художній твір ознайомлює її з новими явищами, розширює коло її уявлень, дає змогу їй виділити суттєве, характерне в предметі (Запорожець, 1986: 71).

Старший дошкільник аналізує почуту інформацію, зіставляє, порівнює і водночас розмірковує над фактами, викладеними в художньому творі. Н. Гавриш зазначає, що розмірковувати діти починають досить рано, ще в молодшому дошкільному віці. Логіка дитячого міркування не зрозуміла більшості дорослих, оскільки малюк будує його на власному життєвому досвіді. Якщо дитина не розуміє якимось життєвим явищем, на думку науковця, вона починає шукати йому пояснення, намагається аналізувати незрозумілі явища, процеси через уже відоме: в процесі слухання художнього твору дитина вчиться «бачити» через слово, розуміти й оцінювати предмети і явища, зіставляти факти, аналізувати, доходити умовисновків (Гавриш, 2011).

Однак буває так, що в казках чи розповідях дітей логічний сюжет відсутній, спостерігається переплутана картина, в якій наявні лише змішані враження від довкілля. У змісті тексту можуть бути реальне й вигадане. Н. Гавриш стверджує,

що діти зображують те, що важливе для них у цей момент, те, що викликало емоційний вибух у дитини. Провести чітку межу між вигаданим і життям дитині дуже важко, бо вона живе у створеній нею казці, тим самим намагаючись зробити навколишній світ кращим, яскравішим, загадковим. Тому важливим на цьому етапі пізнавальної діяльності є роз'яснення дорослими незрозумілого дітям (Гавриш, 2010).

Поступово, на основі змісту дитячих творів, у дитини вибудовується власна призма світосприйняття, що дає змогу їй бачити все навколо під певним кутом зору, будувати образи, візуальні конструкції, обирати серед них пріоритетні, що визначає не тільки її світобачення, але й життєвий шлях.

Висновки. Таким чином, становлення дитячого світосприйняття є складним і систематизованим процесом, на основі якого в дитини починає формуватися власне ставлення до навколишнього світу. Невіддільним засобом формування світосприйняття в дитини є дитяча література, яка через призму добра й зла, справедливості й упередженості, правди й кривди дає можливість дошкільнику здобути на сторінках книжок знання та досвід перенести в реальне життя, повноцінно сприймаючи й інтерпретуючи довколишній світ. Дитячі твори виступають своєрідним транслятором інформації, поведінкових моделей, світоглядних орієнтирів і водночас каталізатором дитячої свідомості.

Перспективами подальших досліджень є практичне вивчення впливу дитячої літератури на формування світосприйняття дітей дошкільного віку, визначення структурних компонентів, критеріїв і показників із метою діагностування рівнів сформованості світосприйняття в дітей 5–6 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варій М. Й. Загальна психологія: навчальний посібник. 2-ге видан., випр. і доп. Київ: «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.
2. Ватаманюк Г. П. Художня література як засіб формування духовного світу дитини. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського держ. університету. Серія педагогічна*. Вип. XIII. Кам'янець-Подільський, 2007. С. 237–240.
3. Виготський Л. С. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 1. 407 с.
4. Гавриш Н. В. Відбиття в мовленні дошкільників особливостей світорозуміння. *Дошкільна освіта*. 2010. № 2. С. 42–47.
5. Гавриш Н. В. Художня література в освітньому процесі: сучасні технології. *Дошкільне виховання*. 2011. № 2. С. 4–9.
6. Гуліна І. І. Особливості розвитку сприйняття у дітей дошкільного віку в умовах інклюзії. 2020. URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-rozvitku-spriijnatta-u-ditej-doskilnogo-viku-v-umovah-inkluzii-235295.html>.
7. Запорожець А. В. Психологія восприяття ребенком-дошкольником літературного произведения. Избранные психологические труды: в 2-х томах / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва: Педагогика, 1986. Т. 1. 318 с.
8. Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: навчальний посібник. 4-те вид., переробл. і допов. Київ: Знання, 2006. 343 с.
9. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія. Київ: Стило, 2000. 336 с.

10. Кононко О. Л. «Я у світі»: нова світоглядна позиція. *Дошкільне виховання*. 2009. № 1. С. 5–9.
11. Куликовская И. Э. Технологии формирования у дошкольников целостной картины мира : учебное пособие / И. Э. Куликовская, Р. М. Чумичева. Москва : Пед. общество России, 2004. 186 с.
12. Обухов А. С. Исторически обусловленные модификации образа мира. *Развитие личности*. 2003. № 4. С. 51–68.
13. Павелків Р. В. Дитяча психологія: навчальний посібник для самостійної роботи студента / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ : Академвидав, 2011. 376 с.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / сост., авт. коммент. и послесл. К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 688 с.
15. Синьова С. П. Тифлопсихологія : підручник. Київ : Знання, 2008. 365 с.
16. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» : для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; уклад. Н. В. Козирева. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 69 с.
17. Філософський енциклопедичний словник. / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди ; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Varii, M. Y. (2007). *Zahalna psykholohiia Navchalnyi posibnyk* [General Psychology. Educational book] 2-he vydan., vypr. i dop. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury». [in Ukrainian].
2. Vatamaniuk, H. (2007). *Khudozhnia literatura yak zasib formuvannia dukhovnoho svitu dytyny* [Fiction as a means of forming the inner world of the child] *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho derzh. universytetu. Seriiia pedahohichna. - Kamianets-Podilskiy - Vyp. KhIII, 237-240.* [in Ukrainian].
3. Vygotskij, L. S. (1982). *Izbrannye proizvedeniya v 2 t.* [Selected works in 2 volumes] T.1. Moskva: Pedagogika. [in Russian].
4. Havrysh, N. V. (2010). *Vidbyttia v movlenni doshkilnykiv osoblyvostei svitorozuminnia* [Reflection in the speech of preschoolers features of worldview] *Doshkilna osvita. (2).*, 42-47. [in Ukrainian].
5. Havrysh, N. V. (2011). *Khudozhnia literatura v osvitnomu protsesi: suchasni tekhnologii* [Fiction in the Educational Process: Modern Technologies] *Doshkilne vykhovannia (2)*, 4-9. [in Ukrainian].
6. Hulina, I. I. (2020). *Osoblyvosti rozvytku spryiniattia u ditei doshkilnogo viku v umovakh inkluzii* [Features of development of perception in children of preschool age in the conditions of inclusion] URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblyvosti-rozvytku-sprijnatta-u-ditej-doshkilnogo-viku-v-umovah-inkluzii-235>. [in Ukrainian].
7. Zaporozhec, A. V. (1986). *Psihologija vospriatija rebjonkom – doshkol'nikom literaturnogo proizvedeniya* [Psychology of perception by preschooler of a literary work] - *Izbr. psihologicheskie trudy : V 2- h tomah.* [pod red. V. V. Davydova, V. P. Zinchenko]. Moskva: Pedagogika. [in Russian].
8. Kasian, V. I. (2006). *Filosofia [Tekst] : vidpovidi na pytannia ekzamenatsiinykh biletiv* [Philosophy [Text]: answers to exam questions]: navch. posib. 4-te vyd., pererobl. i dopov. K.: Znannia. [in Ukrainian].
9. Kononko, O. L. (2000). *Psykhologichni osnovy osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka (systemnyi pidkhid)* [Psychological bases of preschooler's personal formation (system approach)]: monohrafiia . K.: Stylos. [in Ukrainian].
10. Kononko, O. L. (2009). "Ya u sviti": nova svitohliadna pozytsiia ["I'm in the world": a new outlook] *Doshkilne vykhovannia (1)*, str. 5–9. [in Ukrainian].
11. Kulikovskaja I. Je., (2004). *Tehnologii formirovaniya u doshkol'nikov celostnoj kartiny mira* [Technology for the formation of the holistic picture of the world of preschoolers] : ucheb. pos. I. Je. Kulikovskaja. M.: Ped. obshhestvo Rossii. [in Russian].
12. Obuhov, A. S. (2003). *Istoricheski obuslovlennye modifikacii obraza mira* [Historically conditioned modifications of the image of the world] *Razvitie lichnosti № 4*, 51–68. [in Russian].
13. Pavelkiv R. V. (2011). *Dytiacha psykholohiia* [Child psychology]: navch. posib. Dlia samostiinoi roboty studenta / R.V.Pavelkiv, O.P.Tsyhypalo. K.: Akademvydav. [in Ukrainian].
14. Rubinshtejn, L. S. (1998). *Osnovy obshhej psihologii* [Fundamentals of General Psychology] sost., avt. komment. i poslesl. K. A. Abul'hanova-Slavskaja, A. V. Brushlinskij. SPb.: Piter.[in Russian].
15. Synova, Ye. P. (2008). *Tyflopsykholohiia: Pidruchnyk. (Vyshcha osvita KhKhI stolittia)*. K.: Znannia. [in Ukrainian].
16. *Slovnyk-dovidnyk dlia pidhotovky do praktychnykh zaniat ta samostiinoi roboty z navchalnoi dystsypliny «Filosofia»* [Dictionary-guide for preparation for practical classes and independent work in the discipline "Philosophy"] (dlia studentiv dennoi, zaочної та dystantsiinoi form navchannia usikh napriamiv pidhotovky) uklad.: N. V. Kozryieva. (2018). Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. [in Ukrainian].
17. *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk* [Encyclopedic Dictionary of Philosophy] NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. (2002). K.: Abris. [in Ukrainian].